

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1909

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ
ԿԵ
ՄԱՅՍ
թ. 5

ԱՅԿԱՅԻՆ — ԲԱՆԱՄԻՐԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԳԻՏԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ՝ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ԻՄԻՔԻՈՍ ԵՐԷՅ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ

Հատումներ կարողիկեայ քղրոյ մեկնու-
րեկեկ — Ճառ յամենատարք Սատումա-
միկեկ — Յորայ մեկնութիւնք — Տիւրքիւն
Հ. Բ. Վ. Սարգիսեանի — Դիտողու-
րիւններ:

Հայ մատենագրութեան մէջ հին դարե-
րէն մնացած թարգմանածոյ մեկնողական
նշխարքներէն մին է Խաթիբի Յորայ մեկ-
նութիւնք, որ արժանի է իր մոռացութեան
գերեզմանէն ելլելու, ոչ միայն իր մէջ
խտացած զաղափարներու խորութեան ու
ոճին վսեմութեանը պատճառաւ, այլ գլխա-
ւորապէս նախկին բնագիրը կորսուած ըլ-
լալուն և անոր համար ալ որ հայկական
թարգմանութիւնը հնութեան կնիք մ'ունի
իր վրայ, որ կրնայ մինչև Զ — Է դար
բարձրանալ:

Ջանանք նախ ծանօթացնել անձը՝ ու-
րուն վարքին և գրուածներուն վրայ ու-
նեցած տեղեկութիւննիս այնքան տարա-
կուսական է որ ստէպ իրեն անուանակից
մատենագիրներուն հետ կը շփոթուի: Խա-
թիւս անունը որ Հիւսիքոս ալ կ'ըսուի,
կը գրուի նաև Սիւքիոս կամ Եսիւքիոս,

ինչպէս որ յաճախ հայ գրչագիրներու մէջ
ալ կը գտնենք, և նոյն է Սուքիաս անուան
հետ որ նսնդարտ կը նշանակէ¹: Ազգային
մատենագրութեան մէջ բացի Երուսաղե-
մացի երէցէն կը յիշուին Խաթիբոս Միլե-
սացին՝ հեղինակ Բիւզանդիոն քաղքի պատ-
մութեան, ուսկից օգտուած կը համարուի
Փարպեցին². ուրիշ մը զպիւր և ատենա-
կալ՝ հեղինակ նման գրուածքի մը, իսկ
յոյն և լատին պատմիչներէ կը յիշատա-
կուին Խաթիբոս Աղեքսանդրացին՝ Դ դա-
րու մէջ ապրող ուսեալ անձնաւորութիւն
մը, Խաթիբոս Եգիպտացի եպիսկոպոսը և
վկայն զոր կը գտնէ Եսսերիոս³, և դեռ
ուրիշներ: Իսկ մեր Երուսաղեմացի երէցը
ըստ թէոփանեայ ծաղկած է փոքր թէո-
դոսի ատեն 407ին միջոցները, և մեռած
433ին⁴: Լիւրեղ Սկիւթապոլսեցին, Եւթի-
միոսի վարքին մէջ գիտիքիոս աստուածու-
յիկն կը կոչէ և իբր նշանաւոր երէց մը
կը նկարագրէ Թորնաղ պատրիարքին ըն-

1. Հմմտ. Ալեքեան վարք Սրբոյ, Հտ. Ը. էջ 488,
ծն. 1. Հասանդէն Նոյն է Յուսիկ անուն ալ.
2. Հմմտ. Մատենագրան Հայկ. թղթմ. էջ 487.
3. Պամ. Եկ. էջ 650.
4. Ըստ ոմանց 430ի և 439ի մէջ, իսկ 450էն 487ի՝
ըստ P. Vailhé, Echos d'Orient, 1906 էջ 214.

թերակայներէն¹. իսկ յունական Յայսմա-
ւուրներու մէջ (28 մարտի) կը գովուի իր
ամբաւ իմաստութիւնը որով մեկնարանած
է սուրբ Գիրքը և սովորաբար աստուածու-
թան անունը կը տրուի իրեն, երկրորդ՝ յետ
Գրիգորի աստուածաբանի: Անտարակու-
սելի է թէ Խաբիթոս միանձնական կեանք
անցուցած և իր գրութեան մէջ քանին
իր եղբայրակից կրօնաւորաց համար գրած
ըլլայ. իսկ թէ իր կամքին հակառակ քա-
հանայ ձեռնադրուած է Կ. Պոլսոյ Պատ-
րիարքէն և կեանքին մնացած մասը նոյն
քաղքին մէջ անցուցած է, կը յայտնեն
մեզ Firmin Didot եղբարը². Ընդհակա-
ռակն G. Mercati կ'ախորժի ապացու-
ցանել անոր Երուսաղեմայ մեծագոյն բ-
սուած զբան մօտ թաղուիլը և իր անուամբ
վկայարանի մը գոյութիւնը³:

Խաբիթոսի գրական ժառանգութիւնը, որ,
ինչպէս կը թուի, շատ աննշան ալ չէ,
կարօտ է դեռ որոշուելու և սահմանաւո-
րուելու. շատ բաներ որ իր անուամբ հրա-
տարակուած են, կը գրէ Bardenhewer⁴,
յետագայ համաձայն մատենագիրներու կը
պատկանին, շատեր ալ, որ առաւելագոյն
իրաւամբ իր սեպհականութիւնը պէտք էին
ըլլալ, մասամբ կորսուած են, ինչպէս և
կեղեցական պատմութիւնը⁵, մաս մ'ալ դեռ
գրչագիրներու մէջ ծածկուած են: Մինեը
(patr. gr. XCIII) Խաբիթոսի անուան
տակ կը գետնիդ ընդարձակ, աստուկապէս
այլարանական, մեկնութիւն մը Ղեւտական
զրոյց վրայ, որ ի լատինն միայն պահուած
է. կը յաջորդեն ապա յունարէն հատա-
կոտորներ Սաղմոսաց վրայ և քանի մը
մեկնութիւններ փոքր մարգարէից, Եսա-

յեայ⁶ Եղեկիելի, Դանիելի, Գործոց Առա-
քեւոց, Յակոբայ, Ռուգայի և Պետրոսի Ա
թղթոց, քաղուած յունական շղթայներէն:
Յետոյ կը յարէ Մինեը նոյն հատորին
մէջ հաւաքածոյ մը առարկութեանց և լուծ-
մանց, որ հարցուպատասխանի ձեով կը
մեկնէ 61 զտուարութիւններ աւետարանա-
կան համարաբառէն, նման և աւելի կա-
նոնաւոր քան զայն որ Վարդան Վարդապետ
առ Հէթում թագաւոր գրած է⁷: Ասոնց
վրայ՝ կ'աւելցուին քանի մը ճառեր, որոնց
մէկուն հայերէն հին թարգմանութեան մա-
սին քիչ վերջ պիտի խօսինք, և ժողովա-
ծոյ մը հոգեւոր կենաց առաւելելու «խրատը
վասն մարտնչելոյ և աղօթից» անուան
տակ. և հուսկ վկայարանութիւն մը Ղուն-
կիանոսի հարուրապետին:

Ահա ինչ որ Խաբիթոսի գրութեան
պահած է յոյն և լատին մատենագրու-
թիւնը, հայկականն ալ առանց անոր կեան-
քին վրայ նոր լոյս մը սփռելու, կու գայ
վաւերացնել արդէն իսկ ըստ բաւականի
ճոխ Խաբիթոսեան գրադարանը:

*
* *

Հայկական թարգմանութեանց Մատենա-
դարանի մէջ բացի Խաբիթոսի Յովբայ մեկ-
նութենէն, որ նոյն հեղինակին զուլի գոր-
ծոցը պէտք է համարուի և որու մասին
յետոյ ընդարձակօրէն պիտի խօսինք, կը
յիշուին երեք հատուածներ կաթողիկոսայ
թղթոց խմբագրի մեկնութենէն, առնուած
պարիզեան ազգային մատենադարանէն,
սակայն յիշատակուած չգտանք նոյն հա-
տուածները Պր. Յ. Մակլերի 1908ի հրա-
տարակած փաբիզու հայ գրչագիրներու

1. Vita Euthymii C. 42. Patr. Grec. CXIV 629 B.

2. Nouvelle Biographie générale, Vol. XXII, Paris, 1854.

3. Հմտ. Revue Biblique, 1907 էջ 79.

4. Patr. իւ. Թրգմ. Հտ. Բ. էջ 184.

5. Զատկական ժամանակագրութիւնը կը յիշէ զԽաբիթոս Սփրաւայ և Սողոմոնի ձեռք իբր պատմիչ մը որ ուժով կոտած է Թէոփր Մոպսեստացոյ դէմ. և աստղիւ Կ. Պոլսոյ ժողովոյն (553ին) Գործոց մէջ պա-
տասի կը գտնուի ինքնակոչ «Եղեկեան պատմ-
մութեան» մը, յորում Խաբիթոս ամենագոյն բաներով
Թէոփրի դէմ կը յարկի. (Mansi հտ. Թ. էջ 248):

6. Faulhaber հրատարակից փոքր մարգարէներէն
Արիւն և Չաբաբիայ մեկնութեանց նոր պատասխաններ
Die Prophetenkatzen noch römischen Handschriften, Ֆրիդուրխ, 1899. Իւ ամբողջական բնագի-
րը Խաբիթայ մեկնութեան Hesyehii Hierosolymita-
ni interpretatio Isaias prophetæ, Ապ. 1900. Իսկ
ի Բարթի Theol. Quartalschr. 1901 էջ 218-232,
ապացուցուց G. Mercatiի հետ (Note di letteratura
biblica e cristiana antica, Roma, 1901) Բէ Խաբիթոսի
է այն Մոպսեստաց մեկնութիւնը զոր Մինեը Ս.
Աբանանի գրածոց մէջ գրած է. (Migne P. gr.
XXVII, 649-1344)

7. Տես Արարատ ամսագիր, 1869 էջ 52.

ցուցակին մէջ: Ս. Ն. Շնորհալի իր հա-
մանուն երկասիրութեան մէջ կը յիշատա-
կէ ուրիշ երեք հաստաւորներ ևս իսրիելու
սէն, սակայն կարելի չէ հետեցնել թէ
արդեօք կաթող. թղթոց մեկնութեան հայե-
րէն թարգմանութիւնը և կամ անոր բնա-
գիրը ունեցած է իր առջև, թէ իսրիելոսի ու-
րիշ որ և է գրուածքէ քաղած է այդ հա-
տուածները:

*
**

Կը յիշուի դարձեալ ճառ մը հետեւալ
խորագրով. «Հիւսիքոսի քահանայի Երու-
սաղեմի յամենասուրբ Աստուածածինն և
ի միշտ կոյսն Մարիամ», որու նկատ-
մամբ կ'արժէ երկու խօսք ըսել, թէ ձե-
ռագրին և թէ թարգմանութեան հետաքրք-
րական կէտեր ընծայելուն համար: Ի-
սրիելոսի «յամենասուրբ Աստուածածինն»
ճառը կը գտնուի մատենադարանիս 1 ճառ-
ընարին 24—28 էջերուն մէջ: Մեր ձեռքն
եղած ճառընտիրը, որ լոկ հաստուած մ'է
վիթխարի ամբողջութեան մը, կազմուած է
մեծադիր եռասիւն էջերէ 67 53 մեծու-
թեամբ, մագաղաթեայ միջին երկաթագիր
տառերով, ամէն թերթ քաղկացած ութ
թղթէ և 16 էջերէ և իւրաքանչիւր էջ
ունի 45 տող. 16երորդ էջին ստորև նշա-
նակուած է Ը, ուսկից կարելի է ենթա-
դրել թէ մեր ձեռքի գրչագրին ութերորդ
թերթին է, իսկ յաջորդը պակասաւոր է
սկզբան, որովհետև 16երորդ էջին շարու-
նակութիւն չի կազմեր և կամ թէ իննե-
րորդ թերթը չէ: Այս մեծդի ձեռագրին
վերջին երեսը գրուած 60 տող յիշատա-
կարանէն կտոր մը միայն մնացած է յետա-
գայ անգութ ձեռքէ մը քերուած և նորոգ
գրուած ըլլալուն, և ուսկից կարելի չէ
իմանալ թէ մէջը յիշուած Յովհաննէս միջ-
նադրերցին՝ ստացող մատենիս՝ ո՞ր դարուն
ապրած և ո՞ր ժամանակի է ձեռագիրս

որ հաւանօրէն ժԲ կամ ժԳ դարու կը
տեսնուի, և անկէ աւելի երբ կատարուած
է այդ ճառին թարգմանութիւնը որ մեզի
աւելի կարեւոր է:

Համեմատելով ճառս Մինեի հատորին
մէջ գտնուող յունարէն բնագրին և անոր
լատին թարգմանութեան հետ, ընդհանրա-
պէս հաստատարմ գտանք քացի մի քանի
ազատութիւններէ և շեղումներէ, և անոյվ
ջանացինք վերականգնել մեր առջև գրու-
նուած ձեռագրին ինչ ինչ սխալ ընթեր-
ցումները, որովհետև յայտնի կը տեսնուի
թէ ուրիշ հնագոյն օրինակէ մը զաղափա-
րուած է. և մինչ կը դժուարեցինք քանի մը
բառերու լուծումը տալ՝ մեր օրինակին մէջ
բոլորովին այլալայն ըլլալուն՝, ահա օգ-
նութեան հասաւ մեզ մատենադարանիս Գ
ճառընտիրին մէջ Պրոկղի տրուած ի սուրբ
Աստուածածինն մէկ ճառը, որուն սկզբնա-
ւորութիւնը Գրիգորի քրանչելագործի նոյն
նիւթի վրայ խօսող մէկ ճառէն է. հետեա-
բար պէտք է ուղղել Հայկազեան բառգրքի
չափաքաջացանկ բառին իրր օրինակ
տրուած Պրոկղի խօսքը, իսրիելոսի ընծա-
յելով: Դժան սրբագրութիւն մ'ալ կատա-
րել հարկ է Հայկ. թարգմանութեանց Մա-
տենադարանին 663էջի մէջ Պրոկղի ընծա-
յուած «Այսաւ արեգականն արդարու-
թեան» խորագրով ճառին՝ որ նոյն գրքին
376 էջի մէջ Գրիգոր սքանչելագործի նուի-
րուած է արդէն:

Իսրիելոսի այս ճառին հրատարակու-
թիւնը և հետեաբար կարեւորագոյն ուրիշ
ծանօթութիւնները յարմար առթի մը թող-
լով³, անցնինք իր Յօրայ մեկնութեան:

*
**

Իսրիելոսի այս կարեւոր և գեղեցիկ աշ-
խատութիւնը անշուշտ սխալ ընթերցմամբ
և գրչութեամբ մը Լիւմիածնի մատենադա-
րանին 14(1)5 թիւ գրչագիրը կ'ընծայէ

1. Զոր օրինակ հետեւալ պարբերութիւնը. «Դուք
գուղղիչն՝ որպէս նաև ոտիք յարմարէք. դուք զեզուս
յոշեհուս անիք ազաթիւք: որ պէտք է ըլլայ. դուք
գուղղիչն՝ որպէս նաևասիք յարմարէք. դուք զեզուս
գեթգ եւս ունիք ազաթիւք:

2. Հ. Ալիշանի իր կտակ մեզ յայտնած փափաքին
վրայ, պատրաստած ենք նախնեաց իմանալիւ կամ թարգ-
մանութիւն բոլոր Ա. Աստուածածնայ նկատմամբ գրա-
դարանիս մէջ գտնուած ճառերը, հրատարակելու դիա-
մաբ:

Երևելահայկա իրուսագեմացւոց երկցու՝ մեր այս կարծիքը կը հաստատէ նման սխալ ընթերցում մ'ալ զոր ըրած է Հ. Զարր, հայկական Հին Դպրութեան պատմութեան մէջ (էջ 712) ըսելով թէ վանական վարդապետի Յովբայ մեկնութեան լուսանցիցը մէջ կը յիշատակուին Ստեփանոսի, Եփրեմի, Երանի և այլոց ոմանց հեղինակաց անուանք, մինչ ծանօթ է թէ վանական հաւաքած է Իսիդորոս համանուն երկասիրութեանն Զենք համարձակիր սակաշն վեռական գրող մեկնութեան խորագիր հատուածներն ալ որ Երանի եպիսկոպոսի իրուսագեմացւոյ կ'ընծայուին ի Մատենադարանի Հայ. թրգմ. էջ (433), Իսիդորոսի համանուն գործոյն հաստատորոշներն համարել, քանի որ մեր բրած ընտելութեանը չի նպաստեցին նման եղբակացութեան մը յանգեալ, ապա թէ ոչ Հայ մատենագրութեան մէջ պահուած պիտի ըլլար կարեոր նշխարը մ'ալ մեծանուն մատենագրիս գրուածքն, որ մինչև ցարդ յատին լեզուով միայն գտնուած է իսկ Իսիդորոս եպիսկոպոս մը կը յիշէ Մինեք, այն որ Ս. Գրիգոր քահանայապետէն առաջնորդ դրուած է իրուսագեմայ վիճակին Դատնալով այժմ մերս Իսիդորոսի Յովբայ մեկնութեան, հարկ կը համարենք յիշել թէ ամփոփ և լուրջ ուսումնասիրութեան մը կատարած է վաղուց մեծ. Հ. Բարսեղ վ. Սարգիսեան խաղերէն լեզուով, ի Ֆրիպուրի գումարուած չորրորդ գիտական համաժողովին աւիթով՝, և մենք զայն գրեթէ ամբողջովին մէջ կ'ուզենք բերել, ցարդ հայերէն լեզուով ծանօթացած չըլլալուն:

*
* *

« Իսիդորոսի Երկոց իրուսագեմացւոյ քաղմաթիւ գրուածներէն արևմտեայց ծա.

նոթ է միայն Ղեւոնական գրող վրայ իր ետեւ գրքերը, սակայն մենք երախտապարտ ենք հայկական մատենագրութեան, որ պահած է մեզ կարեւորագոյն աշխատութիւն մը, այն է Յորայ մեկնութիւնը, որ ի Ս. Ղազար գտնուած հին և բնութիւն գրչագրի մը համեմատ մինչև ի գլուխ Զնիւորդ համար կը հասնի, ուրիմն 13 գլխոց մեկնութիւնը կը պակսին Գրիգոր որ ժիտարու վերջերն է, զայն նոյն վիճակի մէջ գտած էր յորում կայ այսօր Դոյն ձեռագրին յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ նա թէ ստոյգ չի գիտեր որ արեւոյս Իսիդորոս մինչև նոյն տեղ հասուցած էր իր մեկնութիւնը, թէ ընդհակառակն հայերէն թարգմանիչը կիսատ թողած էր իրման կողմն այս խօսքը կը հաստատեն երկու հնագոյն հեղինակներս Ստեփան Ս. Գրիգոր Դարեկացի Յորայ մեկնութեանց հաւաքում մը կատարած առեւ, աստ անդ Իսիդորոսի գրեւն հատուածներ վկայութիւն կը բերէ, որոնք ի գլխին անպին չեն անցնիր, և մեր հեղինակը օգտուած է Իսիդորոսէ, իր գրքին մէջ անցրեցելով գտններ, Ասկից կարելի է եզրակացնել թէ և ոչ իսկ Դարեկացիի առեւ Իսիդորոսի Յորայ մեկնութեան թարգմանութեանը ընդարձակագոյն բնագիր մը եղած ըլլայ Դիւս աւելի որոշ կը տեսնուի այս իրողութիւնը վանական վարդապետի կատարած հաւաքում մէջ. ժիտարու այն մատենագիրը վկայութիւններ կ'առնու Իսիդորոսէն մինչև ի գլուխ 21 համար, և յետոյ կը ըսէ. ուրիմն յայտնի կը տեսնուի թէ վանականի գործածած հնագոյն բնագիրն ալ ի գլխով կը վերջանար: Այսու հանդերձ այս իրողութիւններով լսկ կարելի չէ, ըստ իս, հաստատել ստեղծ թէ հայ թարգմանիչն ալ հոս կնքած ըլլայ իր աշխատութիւնը:

1. Հմմտ. Զարր. Մատենադարան Հայ. թրգմ. էջ 433.
2. Dei tesori Patristici o Biblici conservati nella letteratura Armena, վիճակ. Ս. Ղազար, 1897.

3. Սոյն գրչագիրը - գտն միակը - նշանակուած 1339 թիւով, գրուած է քամակայ ոչ այնքան զիմացուած թղթի վրայ, հին բուրգրով գտնուած գրիչներէ, Գրու.

Թեան ժամանակն է 1298, ի վերջն գտնուած յիշատակարանի համեմատ, և արեւելուած է ի Սարգիսից կիւրից, Մեծութիւն է 18 12. Պատուած են 61 ՁԱՅ էջեր և հետեւաբար աստ անդ անթմեանի են քատ բառեր: Ամբողջ ծնագիրը 778 էջ է, սակայն ասանցմէ 134 կը բովանդակեն ուրիշ գրութիւն մը, այն է Գրիգոր Դարեկացի Յորայ մեկնութեանը:

Գալով քնագրին, մեզ զարմանք կը պատճառէ, թէ փոսի նման հմուտ մատենագիր մը, տեղեկութիւն չունենայ թի դարուն այդ գրութեան, որովհետեւ խորհրոսի Երուսաղեմայ երկրորդ վրայ խոսած առան իր Polibiblion գրքին մէջ, կը յիշէ միայն Յակոբայ Առաքելայն և Դաւթի վրայ գրուած մը: Այսպիսի լուծման մը կարելի է հետեցնել թէ կամ թի դարուն կ. Պոլսոյ կայսերական գրատան մէջ գէթ չկար օրինակ մը, և կամ անկից շատ առաջ քնագիրը արդէն անյայտացած էր: Թէ որ ստույգ է այս վերջին ենթադրութիւնը, կը հետեի որ հայկական թարգմանութիւնը եղած ըլլայ Զ կամ Ի դարէն: Նոյնն ալ կը հաստատէ գործածուած հայկական լեզուին մարդութիւնը, որ շատ կը մօտենայ դասականին:

Հին մատենագիրներու ըով խորհրոսի մասին շատ քիչ կենսագրական տեղեկութիւններ կան, հետեալոր որոշ չի գիտցուի ինչ ազգէ ըլլալը:

Նոյնպէս նաև ստույգ չէ թէ ինքը յուսարէն լեզուով գրած է իր գրքերը թէ ասորերէն: Վերոյիշեալ գրութեանը կարգաւ, յատուկ եզականութիւն մը կը շնորհենք: Հեղինակին բացատրութիւնները, ինչպէս նաև բառերը, ստէպ այլաբանական են և կենդանի պատկերներով: Թեաւորեալ և բարդովին արեւելեան երեւակայութիւնը որ գաղափարի յստակութեան մէջ առաջ կը բերուին մէկ կողմանէ, և միւս կողմէն խորութիւնը աստուածաշնչական բարոյական և բնական վարպետութեան, կը յայտնեն հեղինակը միանգամայն բանաստեղծ, գիտնական և բարոյաբան: Կատարելապէս տէր է նա իր նիւթին, զոր կ'ուզէ մեկնել, ոչ ուրիշի կարծիք և ոչ ալ վկայութեան կը կոչէ — ամբողջ գրութեան մէջ — նախորդ սուրբ Հայրերէն մէկը: Ինքնին նշանաւոր հեղինակութիւն մ'է, և այդ հեղի-

նակութիւնը ինծի հաճոյ էր նոյնացնել իսորիս Աղեքսանդրացւոյ հետ, որ Դ դարուն կ'ապրէր, եթէ հայ գրագիրը իսորիս երէց Երուսաղեմացի շանուանէր զինքը: Իրտելի է հետեւեալ բացատրութիւնը մեր հեղինակին, որ է ճառին մէջ Յորայ ծննդաբանութիւնը կատարած առան, յետըսելու թէ սա Էսաւն կը սերէր, և թէ ինչպէս Նինոյց գիրքը այսպէս ալ Յորայ պատմութիւնը կու տան մեզ գէսաւ (sic) իր հայր հաւատոց Յորայ, կը յաւելու: Քանզի սա (Յորայ վարքը) թարգմանի յասորի գրոցս, եթէ քնակեալ էր սա յԱւիգ աշխարհի, եւայն: Ընդգծեալ բառերը թուի թէ կը ցուցնեն որ իսորիս ստուգու աւորի էր ծագմամբ, և կամ տեղեակ այն լեզուին:

Խորհրոս մեկնիչ կը նմանի Եփրեմ աւորայն: Իր ճանաչողութեան ճառերէն իւրաքանչիւր կ'սկսի նախաբանով մը ընկելու բայց խոր և ճարտասան խորհրդածութիւններով, որոնք մէն մի ներքոյգիտներ են այդ արդար մարդուն առաքելութեանց, և մի և նոյն ատեն բնագործմ և նպատակ ունին ընթերցողը առաջնորդելու ճշմարիտ զոհողութեան և աշխարհի ունայնութեանց արհամարհանքին: Բայց զիստուրպէս Դ ճառին մէջ ըրած նկարագրութիւններով Յորայ կնոջ անգամութեան, արդարայն կուենեալուն և զարմանալի յաղթութիւններուն ընդդէմ աստանայի, և ասոր համար քարանալուն Բարձրելոյն գահայից առջև, հեղինակը բազմիցս ապաստոյններ կու տայ մեզ՝ անկ յայտնի՝ մեծ իմաստասիրի և բնութեան խորունկ գիտնականի: Ընդ կորովի է և լեզուն շատ ծագկեալ:

Մեր հեղինակի համեմատ, Յոր աստուգիւ պատմական անձնաւորութիւն մ'եղած է: Նա մարգարէ էր, և իր քրիքը ճշմարիտ մարգարէութիւն է բառացի իմաստով և այլաբանօրէն: Իր նեղութիւնը կը պատ-

1. Հետեւեալ աղբյուրով կը հակառակի ուրիշ մեկնիչներու կարծեաց, սակայն առանց անուններն յիշատակելու: Վերջին ոչ շանթս չրիզմոս ընկեալու և ոչ փայլատակուն շողացուցանել և ոչ ինչ ի տարբարաց կարէր

ի գործ արկանել, որպէս և կարծի ունայն. բայց ինքն (ստանալ) ըստ նմանութեան ճիշտ անկալ է վերայ հօտերն: Գ. ճառ:

կերեն մեզ Յիսուսի չարչարանքները, Չեմ յիշեր Խիբրիոսի նման ուրիշ Յորայ մեկ-նիչ կարողացած ըլլալս, որ այսպէս լաւ ըմբռնած ըլլայ այդ յստակ նկարագրուած տիպարը, համեմատելով հին կտակարանի տեղիքը նորոյն հետ¹, միաձայնեցնելով նաեւ գաղափարները, Սաղմոսեգութիւն աստուածային քնարին միջոցաւ, նախախնամ տեսչութեան սքանչելի յաղթական նուագի մը:

Խիբրիոսի ուրիշ առաւելութիւն մը որ իր մեկնական երկասիրութեանը յարգը կը բարձրացնէ, Աստուածաշնչի զանազան թարգմանութիւններուն, ինչպէս նաեւ երաջական բնագրին կատարեալ ծանօթութիւնն է. որոնցմէ ստէպ բառեր և բացատրութիւններ մէջ կը բերէ, կամ Եօթանասնից իմաստը, զոր կը մեկնէ, աւելի պարզելու համար, և կամ որովհետեւ աւելի յարմար կը նկատէ իր մեկնութիւններուն և կամ հակառակը: Յիշենք օրինակ մը: Գ զլիսուն Ցերորդ համարը մեկ նելուն կ'ըսէ. Նգովեալ օրուան համար, կը հասկըցուի վերջին դատաստանին օրը, յորում Գրիստոս պիտի տիրէ մեծ կէտին, այսինքն է Սատանայի, մարմնացած ի Նեան, ըստ Թեոփիլակեցոց թղթոյն, և կը յարէ «Սատի և զկիտոսն թէչողտորոն յայտնաւ գոյնս ցուցանել կամեցաւ, փոխանակ կէտին» զվիշալսեցի, և զիստրան՝ Ակիւղաս և Սիմաքոս, քանզի այսու անուամբ և Հերայականն կոչէ, զի իմաստը զնա յայտնի, վասն որոյ Գալիթ սաղմոսելով երգեաց. Վիշալ զայս զոր ստեղծեր խաղալ նովաւ: Քանզի և անդ զիստրան անուանէ զվիշալսեցի, այլ կիտ զնա առ այժմ Էլիթանաւունքն յոյժ յիրաւի կոչեցին»:

Խիբրիոս թուի թէ աւելի աղբըսանդրեան դպրոցին կը վերաբերի, որովհետեւ բնագրին բառական գուրցուածքները և խօսքերը այլաբանական իմաստով կ'առնէ, ինչ-

պէս տեսանք վերոյիշեալ օրինակին և ուրիշ շատերու մէջ. սակայն հարկ է ըսել թէ զայս ըստ իր ըմաց չընեն, այլ սուրբ գրոց վկայութիւններուն համաձայն, որոնք գրեթէ նման իմաստ մը կը յայտնեն իրեն ընտրածին: Հեղինակին այս ջանքին պատճառը կրնայ ըլլալ Յորայ բնագրին այլաբանական բացատրութիւնները և Յամեանայն դէպս յատկանիշ մ'է այս, որ բնագրին շատ ու շատ անցքեր, մինչ մեծն Գրիգոր և այլ մեկնիչներ կամ Յորայ անձին համար կը հասկընան և կամ բարոյական խորհրդածութիւններ անոնցմէ կը հանեն, ընդհակառակն Խիբրիոս կը վերագրէ զայնս Յիսուսի, ապազայ գաղտնեաց և Եկեղեցւոյ խորհրդոց, սուր և բոլորովին նոր անդադարձութիւններով »:

*
**

Մեծ. Հ. Սարգիսեանի այս տեսութեանց վրայ հարկ կը համարինք նախ աւելցնել թէ, Խիբրիոսի մեկնութեան թարգմանիչը թէ՛ Յորայ և թէ՛ Աստուածաշունչի միւս գրքերու տարբեր թարգմանութիւն մը միշտ կը գործածէ, կամ թէ նորոգ կը թարգմանէ. կ'առնուենք օրինակ իմն դիպուածով Յորայ Ա. 19-21 համարները, զորս մեր թարգմանիչը կ'ախորժի հետեւեալ կերպով դարձընել. «Յակարձակի հողմն սաստիկ եկն յանապատէ, և թախտաց զլորս աւելիսն ապարտիցեց և աւելսն ապարտիքն ի վերայ որպիսոց քոց և մեռան, և ես միայն ապրեցայ և եկի պատմել քեզ: Այսպէս յոռալ Յովրայ յարուցեալ պատուեալ զպատմութեան իւր, և կարեալ զհեղ իւրոյ, հող ի զյոյս իկեր և աւելեալ յերկիր՝ երկիր եղաւ Տեսան և ասաց. Մերկ եկի յորովայնէ մօր իմոյ մերկ և սնդրոն դարձայց՝»։ Արդ թարգմանութեանս ոճը որչափ սուրբ ըլլայ մեր ոսկեղինիկ թարգմանչաց ոճէն ու

1. Ի մասնաւորի կը տեսնուի այս Չ ճառին մէջ, ուր մեկնելով Յորայ Գ զլիսուն 1-26 համարները, մի առ մի կը նշանակէ Քրիստոսի չարչարանաց պարագայները և զանոնց կատարելապէս համաձայն կը գտնայ աւետարանի պատմութեան հետ:

2. Մինչ սուրբ Գրոց Թարգմանիչը կ'ըսէ. «Յամեակարձակի հողմ մեծ եկն յամապատէ» և եմար

զորեւիմն ամկիմս տամմ, ամկաւ տումմ ի վերայ որորոցմ քոց և վախճանեցամ. ես միայն ապրեալ՝ եկի պատմել քեզ, Ապա յարուցեալ Յոր՝ պատուեաց զհամընթոս իւր, և կտրեաց զվարս զիւրոյ իւրոյ, և ամկեալ ի գիտիմ երկիր եղաւ Տեսան, և ասէ. Մերկ իսկ եկի ես յորովայնէ մօր իմոյ, և մերկամբամ դարձայց ամղրէմ»:

ճաշակէն, սակայն այս օրինակէն ինչպէս նաեւ ընդհանուր մեկնութենէն կ'անդրադառնանք հոգի մը շունչ մը երկրորդ թարգմանիչներուն գրչին. մէջ բերենք քանի մը կտորներ Ռ. ճառէն՝ լեզուին և իսթրիոսի գրուածքին գաղափար մը տալու համար: Յառաջարկէ մը վերջ ուր աղօթից և համբերութեան օգուտները կ'ապացուցուին, կ'սկսի՝ «Այլ ոմն էր յԱսիտ աշխարհէ, որում անուն էր Յովբ»: Տեսանեն որպիսի գովութիւն զՅովբայ ի սկզբան զրոյց կարգնաց Հոգին Աստուծոյ: Այլ ոմն էր: Նուազագլուտ ասէ ինչքն, առ սակաւ՝ ստեղծուածն, և մեծութիւնն զժուարագլուտ. քանզի բազումը ասին արք, բայց ոչ են ճշմարտիւ. քանզի ոմանք ըստ անասնական վարուց կեան, իսկ ոմանք ըստ սովորութեան սողնոց վարին, անցուցանեն զստմտութիւն, ըստ զազանացն պատշաճի, վասն որոյ և Դաւիթ իսկ ասէ. «Արդ ի պատուի էր և ոչ իմացաւ, հաւասարեաց անասնոց անմտից և նմանեցաւ նոցա»... իսկ մարդ հաստատութեամբ այն կոչի որ բերէ զպատկերն Աստուծոյ, որ պահէ զբնաւորական պատկերն, որ ունի զբարւոյ և զչարի ընտրութիւն, որ տայ արարչին պարծել, խրախանալ և զուարճանալ ի վերայ անձին իւրոյ: Այսպիսի էր մարդն յԱսիտ աշխարհէ. խուժագուժ էր աշխարհն, այլ ընտանի էր տունին, անապատ էր ագարակն, այլ պայծառ ցուցաւ վարդն. անձանօթ է գաւառն, այլ վասն որ ի նմանէն էր՝ քան զամենայն երեւելի: Բայց այժմ բարիք առնիթեր եղ, «որում անուն էր Յովբ»։ քանզի զարդարոցն է՝ զանուանան գիտել

բարւոյ է, իսկ զմեղաւորաց և յիշելոյ ոչ արժանի»:

Յիշենք ուրիշ օրինակ մ'ալ ուր իսթրիոսի ոչ այնչափ բնական գիտութեանց հմտութիւնը որչափ ազգութիւնը կամ ինչ լեզուով գրած ըլլալը կարծես կը յայտնուի. վասն զի մինչ մերս Ամբրոնացի կ'ստուգարանէ թէ «ճնճողուն միշտ ի ճռողով կայ, յորմէ և զանունն ստացաւ»։ Յորայ մեկնիչը իր Բ ճառին մէջ կ'ըսէ. «Դոյնպէս և ճնճողուն, ոչ իբրեւ

Յամի եղծչարիպերորդի քառամեր որի ռութերորդի Թուսէր ռութչայոց՝ աարտեցաւ յէկնութիւն երջանիկն ապտակիւյոյ վայ յայլայլ ժամանակ և տեղի զանազան գրչաբ՝ ի գաւառի սկիզբ կեցոց հոռոյ յանտիկ դղեակս Բարձրիկ կեցեալ ի դառնագոյն ժամանակի յորում յոյժ զգոյ մը յանաւրեաց: Ղբբաբտիբ ի սմանե գերախտաբոս և զաբխատեալի սմայիշեւըքիտր, և դոքի նոյն լիք բարիապիտեանէ:

զկատարեալ, այլ ի գետնաթուշութենէն բարւոյ անուանեցաւ ճնճողուն, քանզի ճնճողուն ոչ ունի բարձր զթուշս, այլ և ոչ յերկար, այլ սակաւ ինչ թռչի, և զարծեալ յերկիր իջանէ»։ Լեզուագիտաց թողով ստուգել թէ ո՞ր ազգի և լեզուի մէջ ճնճողուն ու գետնաթուշի մեծ թանօթ ստուգարանական բառերը իւրաքուհի աղբու ունին, վասն զի մեզ ծանօթ ստուգարանական բառերը բոլոր չկարողացանք լուծել այս առեղծուածը, զայս միայն կ'ուզեմք առարկել Մեծ. Հ. Սար

1. Գաղափար մը տալու համար վստահան վարդապետի հետեղութեան չափին դնեք մի և նոյն անցը: «Տեսանեն» որպիսի գովութիւն զՅովբայ զրեաց հոգին Աստուծոյ. զի բազումը ասին արք, բայց ոչ են, զի հասարակցին անասնոց, որպէս ասէն Դաւիթ: իսկ մարդ հաստատուն այն կոչի՝ որ բերէ զպատկեր Աստուծոյ...

Խուժագուժ էր աշխարհն այլ ընտանի էր տունին. անապատ էր ագարակն այլ պայծառ ցուցաւ վարդն. անձանօթ էր գաւառն այլ վասն արդարոյն երեւելի եղն քան զամենայն երկիր»...

2. Հմտ. հոր շայկազեան բառարան:

գրսեանի թէ ինչու իսիրիոս մէկ անգամ գէթ չի յիշել ասորական թարգմանութիւնը երբ յունականին զանազան տեսակները իրարու հետ կը համեմատէ և զանց չընել երբայականն ալ վկայութեան կանչելու. մեր կարծեօք «սա թարգմանի յասորի գրոցս» Աստուածաշնչի Յորայ գրոց յաւելուածին հետ կցուած այդ խօսքին մէջ կարելի չէ ազգութեան ակնարկող յիշատակութիւն մը փնտռել, և սմանիկը եւ թէ եկամուտ չէ հայերենի մէջ, զուրկ է անշուշտ որ և է նշանակութենէ: Եւ կ'ուզենք հետեւեալ թէ իսիրիոս ապահովապէս յունարէն քան թէ ասորերէն գրած է. մեր այս համոզումը կը հաստատեն իսիրիոսի գրուածներուն մինչև ցարդ զետնուած յոյն հատակոտորները. վերը յիշուած յամենասուրբ Աստուածածինն ճարին հայերէն թարգմանութիւնը, և հուսկ Յորայ մեկնութեան թարգմանութեան վրայ ալ տողորուած յոյն բնագրին ազդեցութիւնը: Գաղղիացի ծանօթ բանասէր արքայն Batiffol տեսնալով Ղևտական գրոց մեկնութեան լատիներէն միայն մնացած բնագիրը, կը տարակուսի անոր նոյն լեզուով գրուած ըլլալուն՝ ըսելով. «Ինչու սարանուած խնդիր չէ թէ բնագիրը լատիներէն էր թէ յունարենէ թարգմանուած»¹. ուրեմն կը վերջացնենք ըսելով. իսիրիոսի ասորական ծագումն ունեցող փաստերը դեռ կը պակսին:

Իսիրիոսի Յովբայ մեկնութեան մասին ըրած մեր այս տեսութիւնը բաւական պիտի ըլլայ անշուշտ հաստատելու թէ ստուգիւ գրական գանձու մը վրայ է որ կ'ուզենք ուսումնասիրաց ուշադրութիւնը դարձնել. որոնց երախտապարտ պիտի մնանք եթէ հաճին մեզ նշանակել ամբողջական օրինակ մը կամ նոյն իսկ հատուածներ գրչագրաց մէջ, վերականգնելու համար մեր մատենադարանին միակ ու հին գրչագրին թերի մասերը²:

Աւելորդ չենք համարիր սոյն գրչագրին յիշատակարանին մէկ կտորը արտատպելու Սիսուանէն (էջ 119), ուր Հ. Ալիշան Բարձրբերդի վրայ խօսած ատեն կարևոր տեսած է յիշատակել ձեռագիրս և անոր գրիչը:

Հ. Բ. ԶԱՐԵԱՆ

Ա Ռ Ժ Ա Մ Ա Յ Ն

Մ Յ Ա Ա Դ Ե Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

... 1841 1842 ցոգոստ.

Պետրոս առ խոնարհութեան շներէր Յիսուսի գոտան լուանալոյ, ուր ծայրագոյն խոնարհութիւնն զայն պահանջէր. հարկ եղև փոքու խոնարհութեանն փոխել ի հնազանդութիւն և տալ տեղի մեծին:

*

Վարձս խստացաւ բաժակի միոյ ջրոյ. արդ եթէ Հրէից ի ծարաւել նորա ի խաչին՝ մատուցեալ էր ջուր, ո՞չ արդեօք ուրումութիւն գտանէին:

*

Սիրտ մանկութեան դիւրավառ է որպէս գյարդ, իսկոյն վառի ի նա հուր հեշտութեան, և թէ խուն մի անագանէ՝ ո՞հ, ի սպառ ճարակի և խամրէ:

*

Ի վաճառափողոցս սրտի ամենայն վաճառք գտանին. մտաց է ընտիր առնել:

*

Իբրև ժամացոյց կարգեցաք յԱստուծոյ, որոյ արտաքին պահպանակ՝ իրանք են, ճոճանակ սիրտն է կախիալ կարմրալար երակօք, և անիւք՝ լեարդքն են և այլ գործարանք, ծանրոյցք՝ թոքքն, հնչող՝ լեզուն, ղոնչող՝ կոկորդն, ղոգանջ՝ շունչն, ապակի՝ երեսքն, ժամացուցակ՝ ճակատն, ժամք՝ խորշումք և զիծք նորին, վայր-

1. Հմտ. An. lit. chrét. 1894, էջ 816.

2. Պաշտօնագրայն Բ. Գ. և Թ-Ժ. հատրէն, բաց ասորի քանի մը տողեր ու բառեր: